

ZALÁN MAGDA

Az utolsók egyike

VÁMOS LÁSZLÓ (1966)

A valódi haláltól nem félek, de ez a lassú, szeletelő, részleges halál – amint életem eltűnő szemtanúi sorra magukkal visznek belőlem valamit – olyan kegyetlen, hogy én, a derűs pogány lassan hinni kezdek valamiféle bosszúálló istent.

Vámos László úgy ment el, ahogy én szeretnék. Váratlanul, tervekkel, gondokkal, feladatokkal tele, a betegség külső jeleinek megaláztatása nélkül, barátok és ellenségek kiérdemelt gyűrűjéből lépve át a nemlétebe. Erről, hogy ez is, az is kell az életben, mindkettő egyaránt minősíthető – kiérdemelt – beszélgettünk 1995. novemberében az Andrássy úti Művész presszóban, és ha valaki azt mondja, hogy ez lesz utolsó beszélgetésünk, de nem mondja meg, melyikünk „hibájából”, biztosra vettem volna, hogy én nekem jár le az időm, pedig közel egy évtizeddel volt nálam idősebb. Csak a Magyar Nemzet 1996. február 5-i számában közölt nekrológiájában (Budapest, 1928 – Verona, 1996) találok egy mondatot, ami azóta is napjaim, éjszakáim legváratlanabb pillanataiban újra meg újra rámvicsorít: „...hosszan tartó betegség után.” Beteg volt?! Sosem említett semmit. Hiába kutatom át emlékezetemben legutolsó találkozásunk minden mozzanatát, nem ködlik fel utólagosan sem árulkodó jele bármilyen kórnak. Éppen-séggel elnyúhatetlennek, örökifúnak láttam. Alakja, járása, modora, minden, közelítve a hetvenhez is már-már hihetetlenül olyan volt, amilyennek 1965-ös világgáfutásom előtről emlékszem. Fantasztikus tempót diktált magának. Este 11-kor még az Operaház díszpáholyában csókolt kezét anyámnak, majd nekem azt ajánlotta, másnap reggel fél nyolc előtt hívjam, mert minden nap ő viszi iskolába lányait. Talán csak a haja, azok a drótszálú hullámok tűntek el koponyájáról. „Kiskoromban vizes hajjal nekimentem egy üzletredőnynek” – mondta egyszer fura, felkésznek tűnő mosollyal. Ritkán mosolygott. És még ritkábban nevetett, eléggé magas, valamiképp nem is hozzá illő hangon. Valahogy a nevetés úgy egészében sem illett hozzá. Nem tudom, miért érzem így – és úgy tetszik, nem csak én – holott egyszer több órát neveltünk át, és igazán nem hangzott hamisan a nevetése. Neveltünk? Fenét. Röhögtünk, mint három éretlen kamasz. Velencéből mentünk Rómába, 1969. szeptemberében. Vámos vezetett, mellette ült akkori felesége („szép és tehetséges” – írta kevéssel előtte, amikor légiposta borítékba tett fényképmelléklettel értesített élete fordulópontjáról), mögöttük én, jövőendő szobaasszonyuk, merthogy majd nálam lagnak. Azon kezdtük a szórakozást, hogy kidolgoztuk a házirendet. Hogy mit követelek majd meg én, „az ecetet pisilő vénkisasszony”? (Közös régi barát, Vámosnak munkatárs, a díszlet- és jelmeztervező Köpeczi Bócz István, az utánozhatatlan Boci kifejezését idéztük, már ettől is jókedvünk lett.) És mire kötelesek ők, a szép, ifjú szerelmesek. A hangsúly a vénre és az ifjúra került. Láthatóan nagyon boldog volt. Aztán, mint színházi embereknél elkerülhetetlen, színházra fordult a szó, de csak olyan nyaralásosan anekdotáztunk. „Emlékszel, amikor a Sennyei visszafordult és kedvesen megkérdezte a dühöngő taxistól, hogy miért bízza

azt a jóistenre?” „Emlékszem, amikor azt mondtad az ORI-haknin a Váradinak, hogy milyen szépen felvetkőzött?” „Emlékszel, amikor Horváth Jenő bácsi »megfojtotta« partnerét, mert Révai a főpróba előtt egy perccel azt mondta a társulatnak, hogy egy partizán nem lőhet le egy másik partizánt, mégha árulással gyanúsítják is?” Az egyik anekdota Vámos valamelyik operett-rendezésével volt kapcsolatos, színésznő feleségével intonálta a sztoriba kívánckozó dalocskát. Lúke szövege váratlanul kiugrott a dallam fedezete mögül és elhomályosította a poént, nem is azon neveltünk, hanem a dalszövegen. Aztán valamelyikünknek ez a szöveg egy másik hasonlót idézett meg, míg csak nyakig nem ültünk a lükénéél lükébb dalocskák pocsolójában, most már mindhárman torkunk szakadtából énekelve. Operetről slágerre, slágerről békebeli kupléra, végén mozgalmi dalokra váltottunk. „Épülmára földalatti, esaszágul dócsoda!” – süvöltötte Vámos, élvezve a pocsek prozódiaát. „Szeren csefel, szeren csele, ilyenabá nyászélete...!” kontrázott felesége. A berekedés hagyatta csak abba velünk a blóddikoncertet, ahogy elnevezte. Aztán átváltottunk, valamiféle meg nem tervezett, meg nem fontolt, véletlenül elejtett szó kapcsán egy fiatal pesti színészfiú feltörekvési igyekezetére. A fiúval egyikünknek sem volt semmi baja, éppen csak szórakoztatni akartuk magunkat, egymást túlcsillogva ironizáltunk a távollévő terhére, míg csak a rendes, tisztességes, sőt mi több tehetséges fiatalemberből morális aprófát nem hasítottunk. Csak utólag, több évvel később regisztráltam, hogy Vámos egyetlen szót sem mondott, de nagy élvezettel hallgatott minket. A fiatal színész, aki ma már nem olyan fiatal, második férje Vámos akkori „szép és tehetséges” feleségének... Akivel, úgy tudom, nem maradtak barátok. Ahol *egyszer* szerelem volt, ott ritkán fér el a barátság.

De miféle cement tartja egybe a szerelem szenvedélyét nem ismerő barátságokat? Csak egy-egy barát halála veti föl a kérdést, minden új halál teljesen váratlan, új kíváncsiságként, hogy a következőig megint teljesen elfelejtkezzem róla és éljem, ne minősítsem legrágább kincseim, barátaim.

Vámos Lászlóval, Lacival több mint harminc éve jóformán csak leveleztünk, negyedszázados távollétem alatt egyetlenegyszer találkoztunk csak személyesen, akkor Olaszországban, hazalátogatásaim óta négyszer vagy ötször legfeljebb és soha többé nem olyan ráérősen, hosszan, mint amikor vendégeim voltak a Via Crispin. Mégis, amikor egy pesti látogató, aki azt hitte, már tudom, érintőlegesen odadobta veronai halála hírért, kishíján megtántorodtam. Lélekben el is dőltem. Amikor a vendég elment, előhúztam levelesládám V-betűs kartotékját, hogy leveleivel segítsek megidézni alakját. Döbbenet nézem a kis paksamétát. Ennyi az egész?! Húsz légitostai selyempapíron, fegyvelmezett, az évtizedek során fikarcnyit sem változott zsinórírásos betűkkel írt levél és tizennyolc levelezőlap, képeslap, karácsonyi üdvözet. Utóbbiból egy nem is nekem címezve, anyám továbbította az Operaház elegáns kartonján neki küldött évvégi jót kívánó sorokat, amelyekből Laci, gondolom, száz számra firkantott azévből, frissen kinevezett főigazgatóként, most mégis ezt a semmi lapot tartom mind közül a legértékesebbnek. Nemcsak mert utolsó kezenyomat jelentik a csomagocskában, de mert a „Szeretettel Vámos László”-sablon alatt, amolyan utóiratban, szíven ütő jelzővel köszöni és dicséri anyámon keresztül neki küldött könyvemet. Velem még-már nem beszélt róla. Belepirulok dicsérete gavallériájába. Pedig akár meg is sértődhetett volna. Azon, hogy ő kimaradt a *Barátok a magosban* oldalairól. (Csak az utószóban, egyetlen félmondattal említtem meg őt, mint egyikét azoknak, akikről magam sem értem, hogy-hogy nem írtam, de majd...)

Leveli, lapjai alatt egy kettéhajtott, a rossz minősége miatt századosra sárgult géppapírlapot is talállok: egyik oldalán az ő írása: világosan tagolt rendben vezérszavak emlékeztetőnek egy nekem adott rádióinterjújához, sarkában az én írással: „1964. VIII. 24. Vámos László az Old Vic belüli /sic/ Otellóról (Olivier)”. Az interjúra nem emlékszem. Zakatoló szívvel olvasom a kis dokumentumot.

Külsőségek: megjelenés – jelmez, maszk – mozgás
- " - : hang – érdekesség

Alatta, meglehetősen messzire távolítva a fentiektől:

Veszélyérzet – első monológ

és egy olvashatatlan szó után

... – (Romeo – Róza)

Megint kissé lejjebb:

Kereszténység – keresztvetés – kereszttepés

Kultikus vonások: – (Hellespontus monológ)
- " - : öngyilkosság – torok (...)

Az utolsó szótagot nem tudom kiolvasni. És:

Erotika: IV. felv. Desd. vallatása

Hisztéria:

Bessenyei: meghatóbb – általánosabb, mélyen emberi

Olivier: egyszerűbb – egyedibb – excentrikusabb

Miben nyilvánul meg egy-egy excentricitás?

Mit lehet átvenni belőle?

Itt kihagyott két sornyi távolságot, úgy folytatta:

Nem vesz el semmit a lényegből,

de sok mindent megértett, hozzátesz

Megfordítva Laci „puskáját”, a hátapon az én Lawrence Olivier Otello-alkításáról szóló rádiótudósításom harmadik oldala: gépelt szöveg, angliai kritikusok nem-pozitív kritikáiból idézetek. Ezek mellé szántam tehát az ő, nyilvánvalón pozitív szavait. Nem vitás: készült az interjúra, és az sem: tudta, mit, miért dicsér. Ez a már-már mániákus alaposág szerezte legtöbb ellenségét. A művészt a slendriánnal, az alapost a kispolgárral azonosító kényelmesekek irritálta. Úgy tűnt: leperog róla, hiszen soha semmilyen döntését nem változtatta meg külső nyomásra. De láttam elvörösödni egy negatív kritika olvastán – az 50-es évek végén a Madách Színházban bemutatott Vihar-jának első, háborgó tengeren hánykódó hajót idéző jelenetét egy egyetemi lapocskára nem szerette –, aztán tanúja voltam néhány nappal később, amikor a véletlen úgy hozta, hogy a neki nem tetsző sorok írója előtte lépett be a Kismadách előcsarnokába, mire Laci hátulról megpöcögtette a vállát és a visszafordulónak csak ennyit mondott: „Szép fiú vagy, szép ez a zakód is, jobb lesz ha divattal foglalkozol, mert a színházhoz semmit sem értesz.” Hát ez a fajta szókimondás sem lopta be mindenki szívébe. Nem tudta, mert nem akarta tudni, mi a tapintat. De ha goromba volt – most színházról beszélek, a magánéletébe nem láttam bele – sosem tette öncélúan... Kolostori apáca ingathatatlan hitével hitte, hogy szőrmentén simogatva csak az érett művészek legéretlenebb oldalát,

nárcizmusukat lehet ápolgatni. És főleg még ingathatatlanabban hitte, hogy csak csontig nyomott késpengével lehet a fiatal művészjelöltből a jövő művészet kifaragani. Akik szerették, éppen ezért szerették. Ki is faragott jónéhányat.

Még akkor kezdte a „faragást”, amikor még maga is alig lépett ki a kifaragandók korosztályából: 23 évesen tanárként alkalmazza ugyanaz a Színház- és Filmművészeti Főiskola, amelynek kevéssel előtte még növendéke volt (haláláig ott maradt, tűzön-vízen, minden színházakon keresztül), és mindössze 24 éves, amikor Debrecenbe kerül, ahol a Csokonai Színház rendezőjeként olyan együttest kovácsol egybe, amelyből aztán egyfelől a magyar színházművészet óriásai lépnek elő, míg másfelől mások a szélesebb nagyvilágban emelkednek rangra. Csudás hely lehetett az a Debrecen! A véletlen úgy hozta, hogy kanadai életemnek két főszereplője – meghalt férjem, Tessényi János operaénekes és a ma Vancouverben élő, testvéremül fogadott énekes-táncos színésznő, koreográfus, író Hegedős Györgyi – Debrecenből indult, Vámos aranykora idején. Sok multhatatlannak tűnő torontói telet múltattak ők ketten havas éjszakát napfénybe vonó múltidézetekkel. Hallgatójukként ma úgy érzem, mintha én is ott lettem volna Debrecenben. Mintha saját szememmel láttam volna, amint Márkus László, Mensáros László, Medgyessy Mária felmentek előadás után az Arany Bika bárjába, aminek lengőajtaján, a réztáblácska alatt hogy „Az ajtó magától csukódik” sokáig olvasható volt Latinovits Zoltán kézírásos kommentárja: „Milyen ügyes!” Vagy látom Harkányi Endrét, Lőte Attilát, Hofi Gézát, az operaénekes Barta Alfonzot, amint vékony pénzü kezdőként ették a shakespeare-ien királynénak emlegetett Király néni főztjét s közben Vámos színháztörténeti fejtegetéseit hallgatták. Vagy a cingár Blum Tomit, aki annyira nem bírta a magányt, hogy délutáni szunyókálásához is társaságot keresett: kispárnájával a hóna alatt rendre beállított Vámos szobájába, aztán félórai sezlondon forgolódás után fiókok aljából összekapart, félighasznált papírlapok hátán mintegy félkézzel és sokan azt mondják, örökérvényűen lefordította az egész operairódalom minden librettóját magyarra, a színészházat megremegető hangerőn veszekedve szállásadójával egy-egy fordulaton. (A zürichi opera főzeneigazgatójaként halt meg, túl korán.) És látom, pedig soha valóban nem láttam „a kis Kulka Jancsit”, akiből németországi operaházak karmestereként *der grosse Janos Kulka* lett. Mintha nekem mondaná, hallok Szendrő József igazgatót, amint egy nap, amikor feyelmet volt kénytelen adni Vámosnak, mert az legorombított egy díszletezőt, vonalas modorra tanítja úrifíú főrendezőjét: „A népidemokráciában, a dolgozók jogállamában azt kell mondani, hogy izé az én izémbe, én menjek az én anyukám izéjébe, le vagyok én izélve. Na, gyakorolja.” És látom, mintha én is a színpadon állnék Györgyivel a Vámos rendezte Mandragóra-ban, hogy erősen beborozott partnere végszavára vár, az többször is nekirugaszkodik a „Hová, hölgyeim, ily késő éjszán”-szerű szövegnek, ám csak odáig jut, hogy „Hová...? Hová...? Hová...?”, mire Györgyi, aki előző este az ugyancsak Vámos rendezte *Mosoly* országában szubretteskedett, odavágja: „A boldogság szent szigetére!” és kirohan a bal egyen, én mintha vele...

Vámos rajtam is faragott egyet és más. Azt hiszem, nem is tudta. Életemben először vele voltam operában, amit persze akkor nem mondtam meg neki. Szerintem a *Bánk bán*t láttuk, egy Rómába küldött levele szerint az *Otellót*. Nem különösen fogott meg, akármelyik is volt, az opera olyan, mint a kaviár, nehéz elsőre élvezni, mégis az est eltörölhetetlenül berajzolódott az emlékezetembe, Vámos miatt. Egész idő alatt őt figyeltem. Ahogy ő figyelte a színpadot. Karját székem karfáján nyugtatta, az én karom mellett, zakója szövetén át, mint huzalon a villanyáram, belém áradt a mű. Laci

meg-megránduló izmai jelezték, hol a zene érzelmi forrponjtja, hol fagy meg, megfeszülő mozdulatlanságából előre tudtam, hol várjam a crescendót, amelynek szárnyán eleresszem lelkem piros léggömbjét.

Később elvitt több próbájára is, a Madách Színházba. Színpadtörténeti, pszichológiai, irodalmi leckéknek vettem őket. Meglepődve hallgattam, hogyan vet oda, két mesterségről szóló könnyű mondat között egy-egy lexikon-súlyos tanulmányt művészi kérdésekről és még jobban meglepődve néztem, amint előjátszotta színészeinek az egyes jeleneteket. Remekelt. Nyugodtan lehetett volna színész is, azt hiszem. Volt is, filmekben, ahol karakteresen előre ugró álla (ami miatt Csontszakállnak hívták Debrecenben) és érdekesen tar koponyája bő életet adott egy-egy szűk epizódfigurának. Emlékszem rá mint méltóságteljes Kossuth valami méltóságteljes történelmi tablóban, meg Bacsó hátborzongató szatírjában, *A tanúban* mint hátborzongatón mulatságos pszichiáter.

Hogy tudott ő, a ritkán nevető, nevetetni! Első hazalátogatásaim egyikén, a 80-as évek végen, a 90-esek legelején, az Operettszínházban *A cirkuszhercegnő* ment, fogyni nem akaró érdeklődés mellett. Valami miatt mégis próbát kellett tartania a már régóta bejáratott előadásból. Magával vitt. „Gazdag amerikai nagynénim” – mutatott be próba előtt a színészeknek. Nevetésük oldott hangulatában kezdtek munkához. A díszlet közepén szélesen hömpölygő lépcsősor, azon kell bejönnie a primadonnának. „Na kezdjük” – mondja Laci a nézőtér közepéről, a kis fejlámpával megvilágított rendezői példánya mögül. A zenekar belevág, a primadonna megindul... Rakja túsarkos lábacskaít a lépcsők ereszkedő fokára, kényesen, mívesen, ahogy minden primadonna mindig is szokta, színpadi királynők valódiakat megszegyenítő göggyével tekintgetve balra meg jobbra, úgy nézve át a lépcső szélén glédában álló szmokingos kardalosokon, mintha lábai előtt heverő rongykupacok lennének. Élveztem a hamisítatlan operett-csillogást. De Lacinak nem tetszett. „Allj!” – szólt le a karmesternek. Aztán a nézőteret a színpaddal összekötő próbapallón felfutott a színpadra, fel a színpadi lépcső tetejére. „Kilépsz” – mondta a primadonnának, – „félénken szétekintesz, aztán lelépsz az első lépcsőfokra, *lassan, óvatosan*, mint aki azt várja, hogy összerogy a súlya alatt, hagyod a nézők megcsodálják ruhád, cipőd, hajéked minden kis részletét. Hagyod, hogy tapsoljanak. Még egyet lépsz. Hagyod, hogy mégjobban tapsoljanak. Körülnézel, *meglepetten, hitetlenül*. Hogyan? Mi ez? Tapsolnak? Nekem?! De a kardalost, aki egy centivel közelebb állt hozzád, mint kellene, keresztüllövöd a tekintetteddel. Aztán megint a *gyermeki mosoly*: jaj, ti drága aranyos, cuki közönség... Érted?” A színésznő csillogó szemmel bólint. „Na, húzza rá, maestro!” Én meg álmélkodva néztem, hogyan fordult szavai nyomán érdekes kis lélektani tanulmánnyá az elkoptatott operettsablon, a primadonna belépője... Ezekért az ötleteiért hívták egyre-másra külföldre operettet, operát rendezni. Meg egy kaliforniai egyetemre rendezést tanítani.

Levelei közül az egyetlen, amelyben politikáról esik szó, éppen erről az egyetemről írta. A fejlécen: University of California, Davis, Department of Dramatic Art. A keltezés: 1970. május 14.

Átugrom az első sorokat: a szokásos mentegetőzés, amiért késve válaszol. Szavaiából nyilvánvaló, hogy utolsó hozzá irt levemben új hazámat, Itáliát méricskéltem a régihez, én, a hajdani emelt fővel apolitikus, prókat hányva kontrákra a neofita elkötelezettek minden szenvedélyével és, valószínűleg, korlátoltságával. Levele nyolcadik sorától vág mellbe az a korlátoltság. „*Elég vacak hangulatban vagy, mert sem ez, sem az nem olyan, amilyennek írod. Nem hiszem, hogy ott mindenki akasztanivaló burzsoá lelkületű*

csibész, de az sem igaz, hogy attól nem lehet élni otthon, mert 2-án nem írtak még a kínai műholdról (lehet, hogy 1-én vagy 3-án írtak?) – Amikor ide kijöttem, Davisben az egyetemisták (!) – akik most percnként tüntetnek Vietnám, Cambodia mellett – a legnagyobb meglepetéssel vették tudomásul, hogy Magyarországon magyarul beszélnek, továbbá, hogy nem mindenkinek ugyanannyi a fizetése, és sokan kérdezték, merre is van Magyarország? Ezeket pedig állítólag mindenről tájékoztatják és az újságaikban nem összesen 3 napihír van. A tájékoztatásuk olyan fokú, mint amikor a Szabad Nép 1950 körül a „Coca-Cola mámorában fetrengő nyugatról” írt! Nem tudom, mi jobb: egy meg-nem torolt, eltussolt elnökgyilkosság, vagy egy előre megtorolt – „kivédett” – gyilkossági szándék? Egyik kutya, a másik eb. – Szemlélet dolga az egész. Én ha utazom mindig mint kommunista megyek haza, ha otthon vagyok, alig várom, hogy újra lássam és élvezzem azt a sok nagyszerűt, amittől hol vagyunk mi még otthon... Most kint vagyok, tehát azt látom: hogy ez a »hol vagyunk« elsősorban fridzsider, autó, air-conditioning és lehetőség arra, hogy tüntethess, sztrájkolhass a fennálló politikai rend ellen – békésen, mert különben itt is lőnek! – és minden marad a régiben! A rendszer megváltoztatásáról itt sem lehet szó! Mi akkor a különbség?”

A pártállam kimúlása után tudtam meg, hogy sosem volt párttag.

Barátságunk egyik kapcsa ez volt, azt hiszem, a politika, a politikázás tudatos elkerülése. Másik a színház imádata. Nem bálványrombolásnak számom, de színházi gondolatait hallgatni izgalmasabb volt, mint előadásait látni. Még izgalmasabb. Aforizmák sűrűségével fogalmazott. Kedvencem: „Ha egy művészt késznek tekintenek, akkor kész van.” Szerethette ő is, mert beleírta a Nemzeti Színház 150. évét feltérképező kötetben megjelent írásába. És az utolsó közel húsz évben összekötött bennünket egy valószínűtlen érzelem – legalábbis nekem valószínűtlennek tűnt, hogy 36 évesen egyszer csak váratlanul, tervezettség, készültség nélkül rámszakadt –, a gyerekimádó szülőség, a maga mindenén átsütő melegével. Laci megtervezte magának, készült rá, mint mindenre: alaposan, komolyan. 1974. áprilisában írta, válása után, aminek hírére búfelejtőnek ismét felajánlottam szobaasszonyaságom. „...nemsokára élni is fogok a szíves meghívással – de ezen a nyáron ez nem nagyon valószínű, mert végigdolgozom a nyarat, kell a pénz, – ez az új lakás (ikervilla a Farkasréten) egyelőre zabálja a pénzt. Igaz, hogy nagyon szép, nagy örömöm van vele. Egyelőre egyedül lakom, és úgy néz ki, hogy a közeljövőben nem is fog ez a helyzet változni. Pedig a függetlenség frontot tartani elég nehéz itt, mert a szobák igencsak invokálják a benépesítést...”

Két évvel később, 1976. augusztus 4-én: „Július 16-i leveled után egy nappal fogtam magam és megnősültem, így egy füst alatt válaszolok, és egy Hymen hírral is szolgálhatok. A hölgy (...) színésznő, 25 éves, és éppen hat éve ismerjük egymást. (...) És ne kiabáljuk el... karácsony táján talán egy kis Várossal is szolgálhatok.”

Negyvenkét éves volt, amikor első lánya, Nóra megérkezett, akkor én már négy éve voltam anya. Révbe érkezett, gondoltam a kisbaba Torontóba küldött fényképét nézve, mert az utóbbi négy évben írt soraiból süttött a gyerek utáni vágy. Andrásomat, akit csak fényképen látott, minden levelében megemlítette, ha csak egy-két szó, egy-két mondat erejéig. „A kis Vámos”-t bejelentő levelét is így címezte: „Drága Barátném és ifjú Barátom!” Apasága és férjsége teljesen megváltoztatta. Önálló emberi kontúrjai mintha feloldódtak volna, mintha a mesék hétfejú sárkányát megirigyelve többfejú egységé, családdá lett volna. Második házasságkötése után minden levelét, lapját mindig így írta alá: *Laciék*.

De *Laciék*at is leginkább a mesterség foglalkoztatta, erről szól minden egyes levele, legalábbis minden egyes levélben erről is szót ejt. Meghökkenve olvasom, hogy

mennyi közös munkatervünk volt. Meghökkenve, mert semmiből nem lett semmi, de a kudarcot egyikünk sem tűnik regisztrálni.

A síófoki születésű, Torontóban elhunyt John Hirsch, a kanadai színház óriása és Vámos között több éven át próbáltam közvetíteni, de vízbefúlt Laci stratfordi – a kanadai stratfordi – Shakespeare-rendezése csakúgy, mint Jancsi budapesti Dubbuk-ja.

Később többször is tárgyaltuk, hogy kis torontói irodalmi kabaréban mivel, hogyan vesz részt. Érdekelte, meddig tágítható az emigrációs magyar haknik határa, hogyan lehet becsempészni a nosztalgikus fülekbe az „új”-ból is. Hogyan és mit? Gondolataiból számosat megvalósítottam. Közreműködését valahol valami mindig keresztülhúzta.

Washingtonba kerülve az operatársulat akkori igazgatójának egy fogadás személytelen felszínességében elmondtam, hogy magyar vagyok, mire megtudtam, hogy az igazgató néhány nappal elébb Münchenben látott „egy csodálatos magyar operettelő-adást”. Vámos *Cirkuszhercegnőjét* látta! Fél évadon át voltam házasságközvetítőjük. A felek fellángolása úgy hamvadt el, mint gyakran a szerelmek szoktak: észrevétlenül, magyarázat nélkül, nem lehetett pontosan tudni, melyikük is hidegült el igazán.

Legutolsó tervünket, amelyről mindketten biztosra vettük, hogy megvalósul, ma úgy látom, mint Nostradamus jóslatait a századok: utólag – de csak akkor – előrevetíti a jövőt. Egy nappal 1995-ös hazalátogatásom előtt, szeptember közepén láttam Terrence McNally furcsa, izgalmas, unikum színdarabját a New York-i ősbemutatót megelőző washingtoni „csiszoló” főpróba-sorozat első estéjén. A *Master Class* az, amit címe ígér: mesterkurzus fiatal művészeknek. Az operát imádó és értő McNally, az amerikai színpad egyik semmiből kincset varázsolni képes írója Maria Callast tette meg műve fő alakjának, ő a mester, aki három fiatal éneklését csiszolva mond nagyszerű mondatokat az életről legalább annyira, mint az éneklésről. Rögtön Vámosra gondoltam. McNally mintha csak egyenesen rá, a drámát, komédiát és zenét egyaránt értőre gondolva írta volna. Alig vártam, hogy Pestre érkező felhívjam. Arra számítottam, nehéz harcom lesz, elvégre színházi előadásról van szó, hogy kerüljön ez az opera színpadára? De fel voltam vértézve érvekkkel. Egyetlenegyét sem kellett előhúznom. Vámost, ahogy mondta, „bepörgettem”. Alig három hónappal később már kezemben volt a Magyar Állami Operaháznak december 6-i keltezéssel a Szerzői Jogvédő Hivatalhoz címzett levele másolata: „Vámos László főigazgató úr 1995. december 2-án látta Terrence McNally *Master Class* című darabjának New York-i előadását. A darabra Zalán Magda hívta fel figyelmét a washingtoni előbemutató után. A látottak alapján az Operaház szeretné bemutatni a fenti darabot Zalán Magda fordításában az 1996/97-es évadban. Kérjük Önöket, hogy az előadási jogokra vonatkozó valamennyi információt mielőbb szíveskedjenek megszerezni.” Majd a levelet aláíró gazdasági igazgatótól január 18-i keltezéssel érkeztek ezek a sorok: „Legnagyobb sajnálatomra arról kell tájékoztatnom, hogy a Vígszínház az Operánál is előbb kérte meg a *Master Class* c. darab jogait, így 1996. február 28-ig van idejük annak eldöntésére, hogy kérik-e a darabot előadásra. A Vígszínház döntéséről azonnal tájékoztatni fogjuk.” Hogy a Jogvédő azokban a napokban kapta meg a Vígszínház levelét, amikor Vámos éppen New Yorkban volt a *Master Classt* megnézni, a sors otromba fricskájának tűnt akkor. Mára már semmi súlya nincs. Vámos László február 28-án már nem élt.

Egyike volt az utolsóknak, akik még látták, hogy „én is voltam jávorfácska”, akikkel elment a múltam egy jókora röge. És az első, akivel a jövőm egy morzsája is.